

TƏLƏBƏLƏRDƏ İDARƏETMƏ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞMASININ SƏMƏRƏLİ YOLLARI

M.Ə. Məmmədzaadə

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
İdman menecmenti və kommunikasiya kafedrası
mujgan.mammadova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2021

Dərc olunub: 5 mart 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya: Tədqiqat məqaləsi tələbələr arasında idarəetmə mədəniyyətinin formalaşdırılması üzrə səmərəli yolların araşdırılmasından bəhs edir. Məlumdur ki, təlimdə idarəetmə bacarıqlarının formalaşmasına istiqamətlənən təlim nəticələri və ona uyğun fəaliyyətlərin tətbiqi tələbələrin maraq və ehtiyacları baxımından daha çox prioritet daşıyır. Bu məqalədə idarəetmə bacarıqlarının inkişafının tədrisi ilə bağlı ədəbiyyat nəzərdən keçirilir. Məqalədə eyni zamanda tələbələrin müstəqil yaradıcılıq fəaliyyəti, təlimdə öz rolunu müəyyən etmə, özünəgüvən və özünüinkişaf meyillərinin səmərəli formalaşması yolları da şərh edilir.

Məqalədə hədəf məzmunu ilə əlaqədar tələbələrin kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə etməsi, yüksək dərəcədə fəallığı və metakognitiv şüurunu təşviq etmələri tövsiyə olunur. Məlumatların təhlili üçün müsahibə və müşahidə üsulu tətbiq edilmişdir. Əldə olunan nəticələr pedaqoji təlimdə dərslər planlaşdırma, fəal təlim, tələbələrin davamlı qiymətləndirilməsi və əldə olunan yeniliklərin auditoriyanın idarə olunmasında istifadə etmə qabiliyyətlərinə təsiri geniş izah edilmişdir. Tədqiqatlardan qaynaqlanan məqalə tələbələr arasında idarəetmə bacarıqlarının formalaşması əhəmiyyətini şərh edir, onun qazanılmasında pedaqoji-psixoloji xüsusiyyətləri və səmərəli strategiyaları, vaxtı səmərəli planlaşdırma, problemin həllində birgə əməkdaşlıqda işləmə, problemə tənqidi yanaşma və qərar qəbul etmə bacarıqlarının tətbiqini nəzərə alır.

Açar sözlər: *idarəetmə, determinizm, fərdi stres, sosial mühit, özünütənzimləmə.*

Tələbələrin idarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək ilk dəfə 1980-ci illərdə, yalnız biznes sahəsinə aid olan təlimlərdə nəzəri və kəmiyyət amillərinin tənqidinə cavab olaraq ortaya çıxmağa başladı. O vaxtdan bəri səriştəyə əsaslanan təlim yönəlmiş bir sıra idarəetmə dərslərlərində nəşr olunmağa başladı və bu yanaşma pedaqoji sahəyə sirayət etdi. Tələbələr və müəllimlər bu yanaşmaların auditoriyada qazanılmasının faydaları və çətinlikləri ilə tanış oldular.

Təlimdə tələbələrin gözlənilən davranışa və idarəetmə mədəniyyətinə malik olması bir çox elmi-nəzəri mülahizələrdən bəhrələnməyə başladı. İlk olaraq, məqalə təlimin sosial və konstruktiv mühiti, yeni davranış modelləri və yaradıcı təbiətin ən mühüm inkişafetdirici elementlərini araşdırdı. Təlimdə və təlimdən kənar kontekstlərdə tələbələr arasında idarəetmə bacarıqlarını zənginləşdirmək imkanları təmin edilməlidir.

Abdullayev A., Ağayev Ə., pedaqoji sahədə əks olunmağa başlayan idarəetmənin əsas məqsədini müəllimlərin idarəetmə bacarıqları anlayışını yeniləmək üçün uyğun təlim mühiti yaratmaq və metodiki səriştəyə malik olmaq kimi qeyd edərək təlimin təşkili prinsiplərini müəyyən etdilər [1; 2].

Digər məqsəd tələbələrin akademik mühitdə zaman idarəçiliyinin mahiyyətini anlamaq və təlimdə öz məqsəd və vəzifələrini həyata keçirmək üçün vaxtlarını səmərəli planlaşdırmaqdır. Arzu olunan məqsəd və vəzifələri yerinə yetirmək üçün tələbələrə idarəetmə vərdişləri vermək üçün psixoloji-pedaqoji cəhətdən araşdırmaq bu problemin aktuallığına əsas verdi.

Özünüdərkətməni inkişaf etdirmək. Ə.Əlizadə, H. Əlizadə, Ə. Ağayev, N. Əhmədov, Q. Əzimov tələbələrdə şəxsi şüuru inkişaf etdirmək üçün fəaliyyət kimi ən başlıca ida-

rəetmə bacarığının qəbul olunmasını yazırlar. Özünüdərkətmə, psixoloji inkişaf baxımından öyrənənlərin özləri barədə məlumatlılıq yaratmasına imkan verir.

Tədqiqatın psixoloji tərəflərini araşdıran pedaqoq alimlər qeyd edirlər ki, təlim prosesində tələbələrə özünüdərkətmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün uyğun imkanlar yaradılmalıdır. Qeyd olunan tövsiyələrə əsasən təlimdə tələblərin müxtəlif tapşırıqlar və fəaliyyətlərdə iştirakının güclü və zəif məhdudiyyətləri müəyyənləşdirilə bilər. Fəaliyyətlər əsasında istənilən məqsəd və hədəflərə çatmaq üçün tələbələr məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq gücünə malik olur və problemin təsirli həllini tətbiq edirlər [2; 7; 9;10].

K.S. Kameron, D.A. Vetten, T.S. Kobachenko, O.A. Mixalkova, K.S. Marçenko (K.S. Cameron, D.A. Whetten, T.C. Кабаченко, Т.С.Кабаченко, О.А. Михалькова, К.С.Марченко) öz tədqiqatlarında vurğulayırlar ki, özünüdərkətmə, eyni zamanda tələbələrdə daxili zəka qabiliyyətini formalaşdırır. Müstəqil fəaliyyət zamanı daxili zəkanın inkişaf elementləri daim hiss olunur və müəllim bu qabiliyyətləri asanlıqla fərqləndirir. Mövzu ətrafında sərbəst fikir yürütmə, aydınlaşdırıcı suallar vermə, bir-birinin fikrini dəyərləndirmə, səmərəli ünsiyyət və birgə qərarvermə daxili zəkanın məhsullarıdır. Tələbələrdə daxili zəkanın qiymətləndirilməsi, özünüdərkini inkişaf etdirilməsinin təsirli metodlarından biridir. Bu vəziyyətdə tələbələrə anket sorğusu vermək və bu sorğu anketində qoyulan problemə münasibət müxtəlif cavablarla, razı deyiləm, əmin deyiləm, razıyam və qətiyyətlə razıyam kimi təqdim olunur. Bu sorğu anketinə cavablar verməklə şagirdlər özlərinin dərkətmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirə və güclü və məhdudiyyətlərini lazımı şəkildə öyrənə bilirlər [6; 13; 15].

Tələbələrdə fərdi stresin idarə edilməsi. Təlimdə iştirak edən hər bir fərd daxili streslərin növünə, patologiyasına və disfunksiyalarına görə fərqlənir və yaranan bu vəziyyət olduğu dərəcədə dəyişir. Bəzən təlimdə hər bir öyrənənlərin özündə mənşəyinə uyğun şəxsi streslərini idarə etmələri lazımdır. İstənilən məqsəd və hədəflərə çatmaq üçün təlimə fərdlərin stresinin maneə olması sübut edilməmə-

lidir [6;7]. Müşahidələr göstərir ki, hər bir öyrənən stresini idarə edərkən, öz yanaşma hiyerarşisindən istifadə etdikdə, onun təsirli olduğu təsbit edilə bilər. Tələbələrdə qarşılıqlı ünsiyyətin və ya fərdi fəaliyyət zamanı yaranan stressi idarə etməyin ən yaxşı yolunu fəaliyyətlər əsasında minimuma endirəcək və ya aradan qaldıracaq strategiyalardan istifadə etmək lazımdır. Effektiv strategiyalar, stresləri idarə etmək üçün yeni bir pozitiv təlim mühitini yaranan və ya tətbiq edən strategiyalardır. Tələblərin idarəetmə bacarıqlarının kökündə streslə mübarizə qabiliyyəti əsas yer tutur.

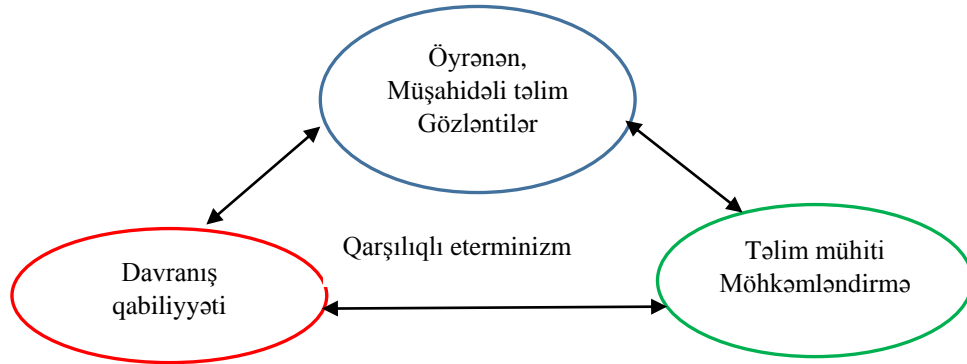
Kao L., Nitfeld J.L., Behrman J., Hodinot J., Malusio J.A., Soler E. (Cao, L., Nitfeld, J. L., Behrman J., Hodinot J., Maluccio J.A., Soler E.) təlimdə sərbəst fəaliyyət üçün müsbət psixoloji mühitin inkişafına dair ən vacib effektiv yanaşma olan *proaktiv strategiyaları* artırmağı bu araşdırmada faydalı yol kimi təqdim edirlər. Suallara təcili cavab vermək, münasibətlərdə neqativ rəy, öz fikrində qərəzli və bərkəlməz olmaq kimi reaktiv strategiyalardır. Bu hallar onlarda stresin açıq olmasını və idarəetmənin pozulmasını göstərir. Proaktiv strategiyalar isə yaranan məhdudiyyətləri asanlıqla aradan götürür. Bu strategiya stress təsirlərini müvəqqəti azaltmaq üçün tətbiq olunur. Buna görə tələbələrə bu strategiyaları tətbiq etdikdə, onlar öz şəxsi stresini səmərəli idarə edə bilirlər. Məsələn, özünüidarə qabiliyyətinin nümayişində sualları cavablandırarkən, öz fikrini əsaslandırma, fərqli arqumentlərlə çıxış, müqayisə etmə stresslə mübarizə üçün ən zəruri bacarıqlardır. Yüksək səviyyəli idarəetmə vərdisləri tələbələrdə təmkinli olmağı, tolerantlıq nümayiş etdirməyi və qarşı tərəfə müsbət rəyi göstərməyi tələb edir [5; 7].

Özünütənzimləmə təlim modeli. Tələblərin müstəqil bacarıqları haqqında onları məlumatlandırmaq öz hərəkətlərinin təsirlərinə güvənməli olmalarına təminat verir. Özünütənzimləmə təlimdə tələbələr üçün ən vacib gözləntidir. Tələblərin davranışını onların özünüidarəetməsi kimi təqdim edən ilk alim məşhur Kanadalı-Amerikalı psixoloq Albert Bandura olmuşdur. O, təlimdə öyrənənlərin Sosial Öyrənmə Nəzəriyyəsini – SÖN (Social Learning Theory - SLT) pedaqoji elmə gətirmiş, burada şəxsiyyətin formalaşmasında müşahidələrin

rolunu xüsusi qeyd etmiş, təlimin “qarşılıqlı qərar vermə” modelini pedaqoji elmə təqdim etmişdir. A. Bandura kimi, B.J. Zimmerman da özünü tənzimləmənin düşüncələr, hisslər və davranışlar kimi təlimin koqnitiv tərəflərini özündə birləşdirən hədəfə əsaslanan bir proses olduğuna inanırdı [3;15].

SÖN modeli, təlimin sosial kontekstdə reallaşmasını təklif edir və burada dinamik mühit və davranış arasında qarşılıqlı əlaqədə yarandığını sübut edir.

Bu üçbucaqlı əlaqə (sxem 1) bir-biri ilə əlaqəli beş konstruksiya olan, *öyrənən, müşahidə, gözləntilər, davranış və təlim mühitinə* əsaslanır.

Sxem 1. Sosial Təlim Nəzəriyyəsindəki üç komponent, öyrənən, mühit və davranış tərəfindən təsvir olunan qarşılıqlı determinizm (Bandura, 1977).

SÖN-nün məqsədi öyrənənlərin müəyyən bir zaman ərzində nəzərdə tutulmuş davranışı əldə etmək üçün idarəetmə bacarıqları və möhkəmləndirilmiş mühit vasitəsilə bu davranışların necə tənzimlədiyini təsvir etməkdir.

Sxemdən görüldüyü kimi, tələbələrin təlimdə idarəetmə bacarıqları ilk olaraq onların gözləntilər üzrə davranışlarının modelləşdirmə, müşahidə və uyğun təlim mühitində möhkəmləndirmə yolu ilə formalaşır (sxem 1). Bu fikirləri araşdıran pedaqoq alim A. Bandura təlimin sosial bir kontekstdə baş verdiyini sübut edir və təlimdə idarəetmə davranışının əsasən öyrənən, təlim mühiti, davranış arasındakı dinamik və qarşılıqlı *determinizmə* əsaslandığını təklif edir [3,s.248–287]. Determinizm prinsipi özündə əsasən yeddi komponenti təyin edir:

- a. Tələbəyönümlü təlim
- b. Təlimin sosial mahiyyəti
- c. Emosional təlimin təşkili
- d. Fərdi fərqlərin tanınması
- e. Bütün tələbələrin nəzərə alınması
- f. Təlimdə qiymətləndirmə
1. Horizontal əlaqələrin qurulması [15, s 284–290].

Qarşılıqlı determinizm öyrənənin müstə-

qil fəaliyyətini tənzimləyən səmərəli bir üsul kimi tələbələrin maraqları, fəal təlim mühiti, xarici sosial kontekst və gözlənilən davranışa nail olmaq üçün reaksiyası və ya fəaliyyəti arasındakı qarşılıqlı əlaqəsi deməkdir. Təlimdə bu modelin tətbiqi tələbələrdə problemin həlli, əməkdaşlıq, sərbəst tənqidi fikir və təqdimetmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müşahidəli təlim üsulu müəyyən edilmiş kriteriyalar əsasında hazırlanır və bu üsulu müəllim və ya digər tələbələr həyata keçirir [10;12;13].

Təlimdə gözləntilərin müəyyən edilməsi. Təlimin gözləntilərə əsaslanması, yəni tələbə maraqları və məmnunluğuna xidmət etməsi çox vacib faktordur. Tələbələrdə özünüidarə və bunun əsasında metakoqnitiv idarəetmə bacarıqları inkişaf edir.

Davranış qabiliyyətinin nümayişi. Burada tələbənin arzuladığı davranış qabiliyyətinin yerinə yetirmək üçün çıxışı və ya təqdimatı tələb olunur. Bu proses üçün maraqlı resurslar, əyaniliklər, texnoloji avadanlıqlar kimi dəstəkləyici vasitələrlə təmin olunması vacib addımdır. Bu davranış özünüidarənin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır [7; 12].

Təlim mühitinin möhkəmləndirilməsi. Buraya təlimin pozitiv və ya neqativ mühitlə

təmin olunması daxildir və tələbə davranışına həm daxili, həm də xarici reaksiyalar təsir edir. Pozitiv mühitin möhkəmləndirilməsinə təlimin orijinal formada olması, interaktiv təbiəti, vizual xarakterə malik olması və fəaliyyətin dəyərləndirilməsi daxildir.

Problemlərin analitik və yaradıcı həlli.

Təlim prosesində və ya auditoriyadan kənar prosedə tələbələrə problemlərə analitik və yaradıcı bir şəkildə yanaşma tələb olunur. Verilən tapşırıqlar və fəaliyyətlərin həyata keçirilməsində problemin həll yolları tələb edildikdə, onlar özlərində idarəetmə bacarıqlarını bürüzə verməlidirlər.

Tələbələr arasında idarəetmə bacarıqlarının qazanılmasında problemlərin analitik və yaradıcı həlli onlarda adekvat nitq vərdişləri, planlı və ardıcıl çıxış etmə, məlumatları araşdırma və tədqiqetmə mədəniyyətini formalaşdırır. Bu qabiliyyətlərin müntəzəm şəkildə qazanılması təmin edilərkən lazım olan müəyyən faydalı yanaşmalar mövcuddur.

İdarəetmədə tələbəyönümlü işin perspektivlərini ifadə edən texnologiyalar, oxu materiallarından istifadə, situasiyaların təhlili metodu, simulyasiyaların tətbiqi problemlər baxımından geniş araşdırma xarakteri daşıyır. Problemin analitik həllinə problemi müəyyənləşdirmək, araşdırma üçün özünə kifayət qədər vaxt ayırmaq, məntiqli düşünmək və həlli yollarını tapmaq daxildir.

Tələbəyönümlü işin perspektivliyini digərləri ilə ünsiyyətdə vurğulayan M.H. Nəzərov, D. Karnegi təlimdənənar situasiyalarda digərləri ilə ünsiyyət qurmaq, problemlərin analitik və yaradıcı şəkildə həll etməyi vacib səriştə hesab edirlər. Bununla əlaqədar digər şəxslərlə ünsiyyət qura bilmək, onlardan fikir və təkliflər almaq, problem ətrafında müzakirələr aparmaq vacibdir. İşin səmərəli nəticəsi kimi, bəzən tələbələr aldıkları fikir və təkliflərin dəyərsiz olduğunu düşündükdə, başqa alternativlər axtara bilərlər [12; 14].

Nəticə. Tələbələr arasında idarəetmə bacarıqlarının inkişafı, akademik öyrənmə əldə edilməsini asanlaşdırmaqda, bacarıqlarını inkişaf etdirmələrində və akademik hədəflərə çatmalarında imkan yaradan hal kimi qiymətləndirilir. Təlimin səmərəli təşkili, sosial-kontekstual mühiti, uyğun strategiyalar tələbələr ara-

sında idarəetmə bacarıqlarının inkişafında köməkçi rol oynayırlar. Bundan əlavə, təlimdə müəllim və tələbələrin rolu səmərəli şəkildə bölünməlidir ki, tələbələrin psixoloji hazırlığı onların öz məsuliyyətlərini bilməkdə kömək edə bilsin. Təhsilverənlər effektiv proaktiv strategiyalardan istifadə etməli, sosial təlim mühitini təşkil etməli və tələbələrə problemlərin həllində kömək etməlidirlər.

Gələcək karyera bacarıqlarını və peşə məqsədlərinə çatmaq üçün tələbələrə lazım olacaq özünüdərk, özünütənzimləni inkişaf etdirmək, fərdi stressi idarə etmək, problemləri analitik və yaradıcılıqla həll etmək, digərləri ilə ünsiyyət qurmaq, motivasiya etmək, güc və təsir qazanmaq, konfliktlərin həllində münafişyə səlahiyyət vermə, komanda işi qurma və müsbət dəyişikliyə yol açma kimi müxtəlif idarəetmə bacarıqları qazanmaq təlimdə dəyişkən strategiyaların fonunda baş verir.

Təhsilə müddəti ərzində tələbələr ali təhsil müəssisələrində idarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək və karyera hədəflərini zənginləşdirmək üçün uyğun strategiyalardan istifadə edə bilərlər. Buna görə də idarəetmə bacarıqlarını artırmaq üçün tələbələrin təlimdə öyrəndiklərini səmərəli şəkildə həyata keçirmələri faydalı olar. Bu məqsədlə tələbələrin ali təhsildə idarəetmə bacarıqlarına önəm verilməli və davamlı olaraq inkişaf etdirməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. **Abdullayev A.** *Təhsil sahəsində islahat Programının tələbləri baxımından Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunda kadrların ixtisasının artırılması, yenidən hazırlanması və təkmilləşdirilməsi işinin təşkili*, Bakı, "Müəllim", 2004.
2. **Ağayev Ə.** *Ali məktəbdə təhsili idarəetmənin humanizm və demokratik prinsipləri 2017*
<http://ajdaragayev2017.blogspot.com/2017/08/ali-mktbd-thsili-idaretmnin-humanizm-v.html>
3. **Bandura A.** *Social cognitive theory of self-regulation. Organizational behavior and human decision processes*, 1991 50(2), 248–287.

4. Behrman J., Hoddinott J., Maluccio J.A., Soler E., ... (October 2006) *What Determines Adult Cognitive Skills?* Department of Education and Children's Services (20 Jan 2009), E Strategy framework, Government of South Australia, www.decs.sa.gov.au/learningtechnologies
5. Cameron, K.S., Whetten, D.A. *A Model for Teaching Management Skills*. The Organizational Behaviour Teaching Journal, 1983, 8(2), 21-27. Retrieved July 20, 2019 from <http://webuser.bus.umich.edu/cameron/PDFs/Management%20Skills/TeachingMgmtSkillsModel.pdf>
6. Cao L., Nietfeld J.L. *College students' metacognitive awareness of difficulties in learning the class content does not automatically lead to adjustment of study strategies*. Australian Journal of Educational & Developmental Psychology, 2007, 7, pp. 31–46.
7. Əhmədov N. və b. *İdarəetmənin pedaqogikası və psixologiyası*. Bakı, 2000.
8. Əhmədov H. *Azərbaycan məktəbi və pedaqoji fikir tarixi*. "Təhsil" nəşriyyatı. Bakı 2001.
9. Əlizadə Ə., Əlizadə H. *Pedaqoji psixologiya*. Bakı: 2010.
10. Əzimov Q.E. *Psixi inkişaf və tərbiyənin müasir problemləri*. B., 2004.
11. Nəzərov M.H. *Müasir dövrdə təhsilin sosial-mədəni problemləri*. Monoqrafiya, Bakı: Mütərcim, 2018, 296 s.
12. Кабаченко Т.С. *Психология управления*. Педагогическое общество России. Москва 2003, стр.283.
13. Karnegi D. *Dost qazanmaq və adamlara təsir göstərmək sənəti*. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2015
14. Михалькова О.А., Марченко К.С. *Формирование умений и навыков управленческой деятельности в процессе профессиональной подготовки студентов педагогических специальностей*. Международный журнал экспериментального образования. 2014, № 5-1, с.70-73; URL:<http://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=5629> (дата обращения: 01.01.2021).
15. Zimmerman B.J., Martinez-Pons M. *Construct validation of a strategy model of student selfregulated learning*. Journal of Educational Psychology, 1988, 80 (3), pp.284–290.

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

М.А. Мамедзаде

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
Кафедра Спортивного менеджмента и коммуникаций
mujgan.mammadova@sport.edu.az

Аннотация: В статье объясняется важность развития управленческих навыков у студентов, представлены педагогические и психологические особенности и эффективные стратегии их приобретения. Эти стратегии включают полезные механизмы самосознания и саморегуляции. В

статье предлагаются различные теоретические и практические рекомендации по приобретению управленческих навыков.

Ключевые слова: менеджмент, детерминизм, индивидуальный стресс, социальная обстановка, саморегуляция.

EFFECTIVE WAYS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' MANAGEMENT SKILLS**M.A. Mammadzade**

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sports
Department of Sport management and communication
mujgan.mammadova@sport.edu.az

Annotation: The research article explains the importance of developing management skills among students, effective strategies for acquisition and pedagogical and psychological features of management skills. These strategies refer useful self-awareness and self-regulation

mechanisms. The article offers various theoretical and practical recommendations in gaining students' management skills.

Key words: *management, determinism, individual stress, social environment, self-regulation.*